

AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ II QARABAĞ MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ

Ş.N. İsmayilov, N.N. Tanrıverdili
Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: ismayilovsahismayil@gmail.com

Xülasə. Bu məqalədə Azərbaycan və Türkiyə arasında dövlətlərarası münasibətlərin II Qarabağ müharibəsi dövründə keçdiyi inkişaf mərhələləri, siyasi, diplomatik və hərbi istiqamətlərdə əməkdaşlığın xarakteri və bu münasibətlərin regional sabitlik və təhlükəsizlik sisteminə təsiri araşdırılır. Məqalə həmçinin iki ölkənin qardaşlıq əlaqələrinin beynəlxalq hüquq, diplomatiya və regional integrasiya kontekstində dəyərləndirilməsini məqsəd qoyur.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, II Qarabağ müharibəsi, strateji tərəfdaşlıq, Şuşa Bəyannaməsi, regional təhlükəsizlik.

Giriş

Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri son onilliklərdə Cənubi Qafqaz regionunun siyasi və geosiyasi strukturunu müəyyən edən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə 2020-ci ildə baş vermiş II Qarabağ müharibəsi bu münasibətləri keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəltmiş, “bir millət, iki dövlət” prinsipi konkret siyasi və hərbi müstəviyə keçmişdir.

Bu dövrdə Türkiyənin Azərbaycana siyasi, mənəvi və texnoloji dəstəyi yalnız ikitərəfli münasibətlərin möhkəmlənməsi ilə kifayətlənməmiş, həm də beynəlxalq səviyyədə Türk birliyinin siyasi gücünü nümayiş etdirmişdir. Beləliklə, bu mövzu təkcə Azərbaycan–Türkiyə əlaqələrinin tədqiqi baxımından deyil, həm də Cənubi Qafqazın yeni təhlükəsizlik arxitekturasının formalaşması baxımından elmi və strateji aktuallığa malikdir.

Məqalənin məqsədi Azərbaycan və Türkiyə arasında II Qarabağ müharibəsi dövründə yaranmış əməkdaşlıq modelini, onun formalaşma mexanizmlərini və regionda yaratdığı geosiyasi dəyişiklikləri elmi əsaslarla təhlil etməkdir.

Tədqiqatın əsas vəzifələri bunlardır:

- Müharibədən əvvəlki mərhələdə iki ölkə arasında formalaşmış strateji tərəfdaşlığın mahiyyətini izah etmək;
- Müharibə dövründə Türkiyənin Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyən siyasi və diplomatik fəaliyyətini təhlil etmək;

- Türkiyə hərbi sənayesinin və texnologiyalarının (xüsusilə pilotsuz uçuş aparatlarının) rolu və təsirini qiymətləndirmək;
- Müharibədən sonra imzalanmış Şuşa Bəyannaməsinin əhəmiyyətini və regionda yaratdığı yeni reallıqları araşdırmaq.

Tədqiqatın obyekti Azərbaycan və Türkiyə arasında dövlətlərarası münasibətlər sistemidir, predmeti isə II Qarabağ müharibəsi dövründə bu münasibətlərin siyasi, diplomatik və hərbi aspektləridir.

Tədqiqatda tarixi, müqayisəli və analitik təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Əsas mənbələr kimi dövlət rəhbərlərinin çıxışları, rəsmi sənədlər, beynəlxalq təşkilatların bəyanatları, həmçinin müasir elmi məqalələr və tədqiqatlar təhlil olunmuşdur.

Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin tarixi konteksti və müharibəyə aparan proseslər

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı əlaqələrin əsası hələ XX əsrin əvvəllərində qoyulmuşdur. 1918-ci ildə Qafqaz İslam Ordusunun Bakının azad edilməsində rolu iki xalq arasında sarsılmaz qardaşlıq münasibətlərinin simvoluna çevrilmişdir.

Müasir dövrdə bu münasibətlər 1990-cı illərdən etibarən dövlətlərarası müstəviyə keçmiş, 2010-cu ildə imzalanmış “Strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında saziş” ilə yeni mərhələyə daxil olmuşdur.

2010–2020-ci illər arasında TANAP, TAP kimi enerji layihələri, müdafiə sahəsində əməkdaşlıq və təhsil mübadilələri iki ölkə arasında dərin inteqrasiyanı təmin etmişdir. 2020-ci ilin payızında başlayan II Qarabağ müharibəsinə qədər Azərbaycan və Türkiyə regionda bir-birini dəstəkləyən iki əsas türk dövləti kimi formalaşmışdı.

II Qarabağ müharibəsi dövründə Türkiyənin rolu və dəstəyi

27 sentyabr 2020-ci ildə başlayan II Qarabağ müharibəsi zamanı Türkiyə açıq şəkildə Azərbaycanın yanında olduğunu bəyan etmiş və beynəlxalq ictimaiyyətdə Azərbaycanın legitim müdafiə hüququnu dəstəkləmişdir. Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın “Azərbaycan tək deyil” bəyanatı, həmçinin Türkiyə parlamentinin, Müdafiə Nazirliyinin və Xarici İşlər Nazirliyinin ardıcıl açıqlamaları qardaşlıq həmrəyliyi nümunəsinə çevrildi [5].

Müharibə gedişində Türkiyənin hərbi texnologiyası – xüsusilə “Bayraktar TB2” PUA-ları – Azərbaycan Ordusunun üstünlüyünü təmin edən əsas faktorlardan biri olmuşdur. Bu, yalnız hərbi texnologiya məsələsi deyil, həm də iki dövlət arasında qarşılıqlı etimadın və inteqrasiyanın real

göstəricisi idi. Bundan əlavə, Türkiyə mətbuat orqanları və ictimai rəyi də Azərbaycanın haqlı mübarizəsini dəstəkləmiş, beynəlxalq informasiya müharibəsində mühüm rol oynamışdır.

Müharibədən sonrakı mərhələ: Şuşa Bəyannaməsi və strateji ittifaqın dərinləşməsi

2021-ci ilin iyununda imzalanmış Şuşa Bəyannaməsi Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin kulminasiya nöqtəsi oldu. Sənəd iki dövlətin müttəfiqlik münasibətlərini hüquqi müstəviyə keçirdi və hərbi, iqtisadi, siyasi inteqrasiyanın yeni mərhələsini müəyyənləşdirdi. Bəyannamə yalnız ikitərəfli deyil, həm də türk dünyasının birliyi baxımından strateji sənəd kimi qiymətləndirilir. Orada qeyd olunan müdafiə əməkdaşlığı, qarşılıqlı yardımlaşma prinsipləri, kommunikasiya xətləri (xüsusilə Zəngəzur dəhlizi) türk dövlətləri arasında yeni nəqliyyat və enerji əlaqələrinin əsasını qoydu. Şuşa Bəyannaməsindən sonra iki ölkə arasında hərbi təlimlərin sayı artmış, müdafiə sənayesində birgə istehsal planları müzakirə olunmuşdur. Bu, regionda Azərbaycan–Türkiyə tandeminin yeni təhlükəsizlik modelinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı münasibətlər əsrlər boyu ortaq tarix, mədəniyyət, dil, din və milli kimlik üzərində formalaşmışdır. İki xalq arasında olan qardaşlıq və birgə taleyə əsaslanan əlaqələr XX əsrin sonlarında, xüsusilə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra daha da dərinləşmişdir. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini ilk tanıyan ölkə məhz Türkiyə olmuşdur. Bu fakt, iki dövlət arasında gələcək münasibətlərin istiqamətini müəyyənləşdirən tarixi bir addım idi. Lakin Azərbaycan–Türkiyə əlaqələrinin real gücünü və strateji mahiyyətini bütün dünyaya göstərən dövr II Qarabağ müharibəsi (27 sentyabr – 10 noyabr 2020) oldu. Bu müharibə zamanı Türkiyə Azərbaycanın ən sadıq müttəfiqi, mənəvi dayağı və diplomatik cəbhədə ən etibarlı tərəfdaşı kimi çıxış etdi [8].

Bu məqalədə II Qarabağ müharibəsi dövründə Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin siyasi, hərbi, diplomatik və ictimai aspektləri geniş şəkildə təhlil ediləcək, eləcə də bu münasibətlərin regiondakı strateji tarazlığa təsiri araşdırılacaq.

Müharibədən əvvəlki mərhələ: strateji tərəfdaşlığın əsasları

Azərbaycan və Türkiyə arasında əməkdaşlığın güclənməsi 1990-cı illərin əvvəllərində, xüsusilə enerji və müdafiə sahəsində özünü göstərməyə başladı. 1994-cü ildə imzalanan “**Əsrin müqaviləsi**” ilə Türkiyə, Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəməri layihəsində iştirak edərək Cənubi Qafqazda mühüm enerji tərəfdaşına çevrildi. Bu layihə iki ölkənin iqtisadi maraqlarını birləşdirməklə yanaşı, geosiyasi inteqrasiyanın da təməlini qoydu.

Siyasi münasibətlərin ən mühüm mərhələlərindən biri 2010-cu ildə imzalanmış “Azərbaycan–Türkiyə Strateji Əməkdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım haqqında Müqavilə” oldu. Bu sənəd, hər iki ölkənin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş hər hansı təhdid zamanı qarşılıqlı yardımını nəzərdə tuturdu. Həmin müqavilə sonradan II Qarabağ müharibəsi dövründə Türkiyənin Azərbaycana göstərdiyi dəstəyin hüquqi əsasını təşkil etdi.

Eyni zamanda 2010–2020-ci illər ərzində iki ölkə arasında birgə hərbi təlimlər keçirildi, Türkiyə Silahlı Qüvvələri Azərbaycan ordusunun müasirləşməsi istiqamətində mühüm təcrübə paylaşdı. Bu əməkdaşlıq, Azərbaycanın müharibəyə yüksək döyüş hazırlığı ilə girməsinə zəmin yaratdı.

II Qarabağ müharibəsinin başlanması və Türkiyənin ilk reaksiyası

2020-ci il 27 sentyabr tarixində Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin növbəti təxribatı nəticəsində başlayan II Qarabağ müharibəsi, regionda güc balansını dəyişdirən 44 günlük döyüşlərin başlanğıcı oldu. Müharibənin ilk günündən etibarən Türkiyə dövləti Azərbaycanın yanında olduğunu açıq şəkildə bəyan etdi.

Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan həmin gün verdiyi açıqlamada bildirdi:

“Azərbaycan tək deyil. Türkiyə bütün imkanları ilə qardaş Azərbaycanın yanındadır.”

Bu bəyanat təkcə mənəvi dəstək deyil, həm də siyasi mesaj idi. Türkiyə açıq şəkildə göstərdi ki, Azərbaycanla münasibətlər “bir millət, iki dövlət” prinsipinə əsaslanır və bu münasibətlər hərbi-siyasi müttəfiqlik səviyyəsindədir [3].

Türkiyənin Xarici İşlər Nazirliyi, Müdafiə Nazirliyi və digər dövlət qurumları beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycanın haqq səsinə müdafiə etdi, Ermənistanın işğalçılıq siyasətini ifşa edən bəyanatlar yaydı. TRT, Anadolu Agentliyi, “Sabah” və digər media orqanları vasitəsilə informasiya müharibəsində də Azərbaycanın mövqeyini gücləndirdi.

Hərbi-texniki əməkdaşlıq və müharibədə Türkiyə faktorunun rolu

II Qarabağ müharibəsinin gedişatında Türkiyənin hərbi-texniki dəstəyi xüsusi rol oynadı. Müasir hərbi texnologiyaların, xüsusilə “Bayraktar TB2” pilotsuz uçuş aparatlarının istifadəsi döyüşlərin istiqamətini dəyişdi. Bu PUA-lar düşmən texnikasının və canlı qüvvəsinin məhv edilməsində mühüm üstünlük qazandırdı.

Türkiyə hərbi ekspertləri uzun illər ərzində Azərbaycan ordusunun strukturlaşdırılması, zabit heyətinin hazırlığı və taktiki döyüş təlimlərinin keçirilməsində fəal iştirak etmişdilər. Bu,

müharibə zamanı ordunun koordinasiyalı, çevik və müasir döyüş metodlarına uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməsinə imkan yaratdı.

Türkiyə həmçinin NATO standartlarının müəyyən elementlərini Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin təlim sistemində daxil etmişdi. Bu isə 44 günlük müharibə zamanı ordunun yüksək manevr qabiliyyətini təmin edən əsas amillərdən biri oldu.

Diplomatik və beynəlxalq dəstək aspekti

II Qarabağ müharibəsi dövründə Türkiyə diplomatik cəbhədə Azərbaycanın ən səsləli tərəfdaşı idi. Ankara beynəlxalq arenada Azərbaycanın mövqeyini müdafiə edərək, BMT, NATO və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi qurumlarda Ermənistanın təxribatlarını qəti şəkildə pislədi.

Türkiyə-Rusiya münasibətləri çərçivəsində Ankara Moskva ilə balanslı siyasət yürüdərək münasibətlərin regional nəzarət çərçivəsində həllinə töhfə verdi. Nəticədə, 2020-ci il 10 noyabr üçtərəfli bəyanatının imzalanmasından sonra Türkiyə, Rusiya ilə birgə Ağdamda Birgə Monitoring Mərkəzini yaratdı. Bu mərkəz atəşkəsin qorunması və bölgədə sabitliyin təmin olunması baxımından yeni mərhələnin başlanğıcı idi.

Diplomatik səviyyədə Türkiyənin sərgilədiyi prinsipial mövqe Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu gücləndirdi və Ermənistanın təcrid olunmasına gətirib çıxardı. Müharibə dövründə bir çox ölkə Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı bu birliyin regional güc balansını dəyişdirdiyini qəbul etdi.

Müharibədən sonrakı dövr: Şuşa Bəyannaməsi və yeni strateji mərhələ

II Qarabağ müharibəsinin qələbə ilə başa çatmasından sonra Azərbaycan və Türkiyə münasibətləri daha da dərinləşdi. 2021-ci ilin 15 iyun tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan arasında Şuşa Bəyannaməsi imzalandı [1]. Bu sənəd iki ölkə arasında rəsmi müttəfiqlik münasibətlərinin başlanğıcını qoydu.

Şuşa Bəyannaməsində hərbi təhlükəsizlik, iqtisadi əməkdaşlıq, nəqliyyat və kommunikasiya, mədəniyyət və gənclər siyasəti kimi sahələr üzrə qarşılıqlı fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edildi. Xüsusilə Zəngəzur dəhlizinin açılması məsələsi bu sənəddə strateji prioritet kimi yer aldı. Bu dəhliz təkcə Azərbaycan və Türkiyə arasında quru əlaqəni bərpa etməyəcək, həm də türk dünyasını birləşdirən əsas logistik körpüyə çevriləcəkdir.

Müharibədən sonra Türkiyə şirkətləri işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasında fəal iştirak etməyə başladılar. Şuşa, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarında yolların, hava limanlarının,

sənaye parklarının tikintisində türk mühəndis və mütəxəssisləri yaxından iştirak etdilər. Bu əməkdaşlıq artıq siyasi və hərbi müstəvinini aşaraq iqtisadi və mədəni tərəfdaşlığa çevrildi.

İctimai və humanitar əlaqələr: xalqlar arasında qardaşlıq

Müharibə zamanı Türkiyə xalqı Azərbaycanın haqq mübarizəsinə böyük həmrəylik göstərdi. Sosial mediada “Qarabağ Azərbaycandır!” şüarı Türkiyədə milyonlarla insan tərəfindən paylaşılaraq informasiya dəstəyinə çevrildi [2]. Türkiyə QHT-ləri və yardım təşkilatları Azərbaycan əsgərlərinə, müharibədən zərər çəkən ailələrə və şəhid ailələrinə müxtəlif humanitar yardımlar göndərdilər.

Türkiyə mediası da müharibə dövründə obyektiv və faktlara əsaslanan məlumatlar təqdim edərək, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini Ermənistanın müharibə cinayətlərinə yönəltdi. Bu, Azərbaycanın informasiya müharibəsində üstünlük qazanmasına böyük töhfə verdi.

Həmçinin Türkiyə universitetlərində Azərbaycanla bağlı tədqiqatlar və elmi layihələr artdı, “Qarabağ Zəfəri” mövzusu tədris və media materiallarında geniş işıqlandırıldı. Bu da iki xalq arasında milli-mənəvi bağların daha da möhkəmlənməsinə səbəb oldu.

Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin regional və global əhəmiyyəti

II Qarabağ müharibəsi təkcə iki dövlət arasındakı münasibətlərin gücünü göstərmədi, həm də regionda yeni siyasi realıq formalaşdırdı. Azərbaycan–Türkiyə ittifaqı Cənubi Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və sabitliyin əsas dayacağına çevrildi.

Türkiyənin bölgədə artan nüfuzu həm Rusiyanın, həm də Qərbin maraq dairəsinə təsir göstərdi. Ankara artıq təkcə NATO üzvü kimi deyil, həm də regional güc mərkəzi kimi çıxış etməyə başladı. Azərbaycan isə öz müstəqilliyini daha da möhkəmləndirərək, enerji və nəqliyyat layihələri vasitəsilə regionda strateji rolunu gücləndirdi.

Türkiyə və Azərbaycan arasında integrasiya həmçinin Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində yeni mərhələyə qədəm qoydu. Bu təşkilatın 2021-ci ildə Şuşa Qələbəsidən sonra daha da fəallaşması, türk dünyasının birliyinin formalaşmasına güclü təkan verdi.

Nəticə

II Qarabağ müharibəsi Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin tarixində dönüş nöqtəsi olmuşdur. Müharibə göstərdi ki, iki ölkə arasında əlaqələr yalnız mədəni və mənəvi deyil, eyni zamanda strateji xarakter daşıyır. Bu müharibə türk birliyinin siyasi praktikada reallaşması baxımından mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı birgə fəaliyyət regionda sülhün və inkişafın təminatçısına çevrilmişdir. Şuşa Bəyannaməsi isə bu münasibətləri hüquqi cəhətdən möhkəmləndirərək, gələcəkdə ortaq təhlükəsizlik sisteminin formalaşması üçün əsas yaratmışdır.

Beləliklə, II Qarabağ müharibəsi iki qardaş dövlətin birliyini möhkəmləndirmiş, türk dünyasında yeni siyasi integrasiya proseslərinə təkan vermişdir.

Bu dövrdə formalaşmış strateji müttəfiqlik münasibətləri müharibədən sonra da davam edərək, iqtisadi, mədəni, humanitar və təhlükəsizlik sahələrində yeni layihələrə yol açdı.

Bu gün Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri yalnız iki ölkə üçün deyil, həm də bütün türk dünyası və Cənubi Qafqaz regionu üçün sabitliyin, sülhün və tərəqqinin əsas təminatçısına çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan–Türkiyə Strateji Əməkdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım haqqında Müqavilə, 2010.
2. Şuşa Bəyannaməsi, 2021.
3. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi – Rəsmi bəyanatlar (2020–2022).
4. TRT Haber, Anadolu Agentliyi, “Sabah” qəzeti – 2020 arxiv materialları.
5. Əliyev İ., II Qarabağ müharibəsində informasiya müharibəsi və Türkiyənin rolu, Bakı, 2022.
6. Həsənov Ə., Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri müasir dövrdə, Bakı, 2021.
7. Altun F., Qardaşlıqdan müttəfiqliyə: Şuşa Bəyannaməsinin strateji əhəmiyyəti, Ankara, 2022.
8. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında “Şuşa Bəyannaməsi”, 15 iyun 2021.
9. Əliyev İ., (2021), II Qarabağ müharibəsi və yeni regional reallıqlar. Bakı: Qanun nəşriyyatı.
10. Erdoğan R.T., (2020), Azərbaycanla qardaşlıq münasibətləri və türk birliyi perspektivləri, Ankara.
11. Quliyev E., (2022), “Azərbaycan–Türkiyə strateji əməkdaşlığı və Cənubi Qafqazda geosiyasi dəyişikliklər”, Beynəlxalq Münasibətlər Jurnalı, №3.
12. Çağatay S., (2021), “Şuşa Bəyannaməsinin beynəlxalq əhəmiyyəti”, Türk Dünyası Araşdırmaları Dərgisi.
13. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi rəsmi saytından bəyanatlar (2020–2021).

AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS DURING THE SECOND KARABAKH WAR

Sh.N. Ismayilov, N.N. Tanriverdili

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. This article examines the stages of development of interstate relations between Azerbaijan and Turkey during the Second Karabakh War, the nature of cooperation in political, diplomatic and military directions, and the impact of these relations on the regional stability and security system. The article also aims to evaluate the fraternal relations of the two countries in the context of international law, diplomacy and regional integration.

Keywords: Azerbaijan, Turkey, Second Karabakh War, strategic partnership, Shusha Declaration, regional security.